

Peygamber Kıssaları Çerçevesinde Kültürün İnanca Etkileri

Din, geniş anlamıyla, insan ile Tanrı arasında kutsal bir bağıdır. İnsanoğlu, öteden beri hayata bir anlam vermek istemiştir. Düşünürler, evrenin başlangıcını, sonunu ve nasıl meydana geldiğini çözmeye çalışmışlardır. Evrenin ilk unsuru üzerinde kafa yormuşlardır. Varlığı anlamak istemişlerdir. Düşünürler, ayrıca insanın evren içindeki yerini tespit etmek için çaba harcamışlar, insanın yazgısı üzerinde düşünmüşlerdir. Birçok düşünürü ölümden sonraki hayatın nasıllığı, meşgul etmiştir. Hemen hemen bütün dinlerde kutsal değerlere inanmak söz konusudur.¹ Din, kutsal değerler oluşturmak ile kalmamış aynı zamanda geldiği toplumu şekillendirmiş, oluşturduğu düzenin yanlışlarını belirleyerek bunu düzeltmiştir. Şeklen din açısından sakıncası bulunmayanları ise aynı hal üzere bırakmıştır. Bu sayede din, geldiği toplumun kültürüne de verdiği değer ile yerini sağlamlaştırmıştır. Ahiret inancı ile başlayan bu yolculuk kişiyi asıl yaratıcıya ulaştırmış ve O'nu tanıtan şeylere de kutsiyet atfedilmiştir. Kutsallık kavramı içerisinde olan peygamberlerin söyledikleri sözleri ve uyguladıkları davranışları hayatlarına nakış nakış işlemişlerdir. Bu sayede yıllarca insan emeği ve aktarımı olan kültüre, kutsal kabul edilen unsurlar da eşlik etmiştir.

Din ile kültür arasında karşılıklı ilişki söz konusudur. Din bir taraftan içinde doğduğu kültürü kendi esasları doğrultusunda dizayn etmekte, diğer taraftan kültürün değer ve imkânlarına göre kendisine yaşam ve uygulama alanı bulmaktadır. Zira dinler sosyal ve ahlâkî değerlerle ilgili ortaya koydukları kurallarla kültürel sahanın biçimlenmesinde etkili olmuşlardır. Dinler sadece Tanrı'nın varlığı, sıfatları, âlemin var edilişi gibi ontolojik meselelere açıklama getirmekle yetinmemiş, toplumsal hayatı düzenleyen ahlâk ve hukuk kurallarıyla ilgili esaslar ortaya koymak suretiyle kültürlerin inşasında önemli rol oynamıştır.² Din bunların yanında efsaneleri de biçimlendirmiştir. Örneğin Türklerde Şahmeran efsanesinde Kur'an-ı Kerim'de geçen Lokman hekimin olduğunu görüyoruz.

“Efsaneye göre, padişah amansız bir derde yakalanır. Bu derdin tek dermanı olduğunu öğrenen padişah, Şahmeran'ın etini kaynatıp yiyerek iyileşmek ister. Şahmeran'ın etini yiyen kişi dünyanın bütün sırlarına hâkim olacaktır. Bunu öğrenen hileci vezir, Şahmeran'ın etini kendisi yemeyi planlar. “Bilgelik” özelliği bulunan Şahmeran'ın şifalı kısmı başıdır (Durbilmez & Tekin, 2020, s. 312). Bunun yerine yılanın zehirli kısmı olan kuyruğunu yiyen hileci vezir ölür. Eti yiyemediği için padişah da yaşamaz. Şahmeran'ın başını ısırarak Tahmasb ise dünyanın bütün sırlarını keşfeden Lokman Hekim olur” (Durbilmez & Tekin, 2020, s. 312).³ Görüleceği üzere bu efsanede, Kur'an kıssaları ile Türk kültürü birleştirilerek anlatılmıştır.

Türklerin önceki inanışlarında Göktürk inancı, cihan hakimiyeti hakimdi. İslâm ile beraber Göktürk inancı Allah inancına, cihan hakimiyeti nizam-ı âlem düşüncesine evrildi. Türkler, Müslüman olduğunda İslâm'ın ilk öğretmeni olan Peygamberimiz (sav) hayatta değildi. Onların Müslüman olmasındaki dikkate değer sebep, kültürdü. Başka bir milletin İslâm ile yoğurulup ortaya çıkarmış oldukları ahlak, davranış ve inanış biçimi Türkleri etkiledi. Abbasi Devletinden önce olan Emevi Devleti İslâm üzere olmalarına rağmen onları hiç etkilememişti. Sadece din değil, dinin doğduğu ve yaşandığı milletin üzerindeki etki de başka

* Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans Öğrencisi

¹ İbrahim Agah Çubukçu, (1987), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 1-4, 1987, 135 - 144,

² Tanrıverdi, Hasan(2018). “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 2

³ Topal, Yağmur, “Geleneksel Türk Kültürü ve İnanç Sisteminde Yer Alan Fantastik Figürlerin Çağdaş Türk Sanatına Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi, 2021

milletlerin kültürünü etkilemiştir. Burada idrak ettiğimiz konu şudur ki sadece din değil, dinin geldiği kültürler de bir milletin kültürünü şekillendirmede etkilidir.

Kültürü etkileyen başka bir konu ise kıssalardır. Kıssalarda eski kavimlerin başlarına gelen olumlu ve olumsuz durumlar, iyilik ve kötülük çatışması ve bu çatışmaların neticesi yer almaktadır. Bu bağlamda akıl sahiplerinin kıssalarda yer alan geçmiş kavim ve milletler, peygamberler ve diğer şahısların başlarına gelenlerden ibret ve ders almaları, böylece iyiliğe yönelip kötülükten sakınmaları hedeflenmektedir.⁴ “*Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır.*”⁵ Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar tüm peygamberlerin ortak gayesi gönderildikleri kavim ve milletleri Allah’ın birliğine, tevhid inancına davet etmektir. Tüm peygamberlerin çağrısı yalnız Allah’a iman ve kulluk etmeleri üzerinedir. Kur’an’da peygamber kıssaları ile peygamberlerin tebliğ ettiği dinin aynı kaynaktan geldiği ve dinlerin bir olduğu yani “İslam” olduğunu göstermek, kıssaların gayelerinden biridir. Temel Kur’ânî esaslar; peygamberlik, tevhid ve ahirete iman gibi imanî ve dînî konulardır. Bu konular aynı zamanda kıssaların da temel esasları arasında yer edinmektedir. Kur’an, nazil olduğu toplumun şirkten uzaklaşmaları ve tevhid inancına dönmeleri gayesiyle içeriğinde farklı metodlar barındırmaktadır. Kıssa aracılığıyla Kur’an, temel imanî esasları aktarmakta, imanî esasları mü’minlerin zihin ve kalplerine yerleştirmeyi gaye edinmektedir. Kur’an, Hz. Âdem’in yaratılışından beri insanlığa düşman ve insanları doğru yoldan saptırma eylemi içinde olan şeytana karşı mü’minleri uyarmaktadır. Kıssaların gayelerinden biri de insanları apaçık olan bu düşmana karşı ikaz etmektir. Kıssalar aracılığıyla şeytanın düşmanlığı canlı ve çarpıcı bir şekilde aktarılmakta, şeytanın tuzaklarına düşülmemesi ve onun hileleri karşısında uyanık olunması gerektiği hatırlatılmaktadır.⁶

Kıssa, geçmişten günümüze eğitimde kullanılmıştır. Etkili bir öğretme/öğrenme yöntemidir. Bu öğretme yöntemi ile eğitimde önemli yer edinen birçok hedefin gerçekleştirilmesi sağlanmakta ve öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Bunlardan bazıları öğrenmede model alma, empati ve özdeşimin kurulmasıdır. Kıssalarda asıl olan, bizlere iletmek istediği anlam ve mesajdır. Bu özelliği kıssalarda geçen kişilerin tutum ve davranışlarını göz önüne sermekte, bu durum da rol model alma, empati ve özdeşimin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Kıssalarda yer alan kişilerin zahiri görünüşlerinden ziyade onlara biçilen rol ve meydana gelen olaylar üzerinde durulması öğrenenin kıssayı okurken kıssadaki kahramanlarla daha yakın temas kurmasına, gereksiz detaylara takılmayıp daha iyi empati ve özdeşim kurmasına imkan vermektedir. Öğrenenin kıssadaki kahramanlar ile bu şekilde empati ve özdeşim kurması kıssalardan edindiği tecrübeyi hayata aktarmasını mümkün hale getirmektedir. Empati ve özdeşim kurarak bir nevi tecrübe edinmiş olmaktadır. Zira hayatta her şey bizzat şahsın deneyimlemesiyle öğrenilmemektedir. Bazen sözlü aktarım bazen de gözlem ile deneyimler elde edilmekte ve öğrenme gerçekleşmektedir. Kıssalar da bu yönüyle eğitim ve öğretimde önemli yer edinmektedir.⁷

Kur’an’da geçen kıssalarda olmakla birlikte özellikle peygamber kıssalarında yalancı, kışkırtıcı, iftiracı, kibirli, zorba gibi olumsuz; merhametli, sabırlı, iffetli, hoşgörülü gibi olumlu insan tiplerini ve benzer şekilde olumlu-olumsuz insan davranışları yer almaktadır. Öğrenen, kıssaları dinlediğinde veya okuduğunda kendisini kıssadaki kahramanların yerine koyabilmekte, bu olumlu-olumsuz insan tiplerini ve davranışları hakkında akli muhakeme yapabilmektedir. Bu akli muhakemeler neticesinde kıssalardan elde edilen ibret, ders ve değerler günlük hayata aktarılabilir. Bu durum da kıssaların önemli eğitsel yönlerinden biridir.⁸

⁴ Ertekin. Nurulhikal, “Yetişkin Din Eğitiminde Peygamber Kıssalarının Eğitsel Değerler Yönünden İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, 2024

⁵ Yusuf 12/111.

⁶ Ertekin. Nurulhikal, a.g.tez., s. 14, 2024

⁷ Ertekin. Nurulhikal, a.g.tez. s. 17, 2024

⁸ Ertekin. Nurulhikal, a.g.tez., s. 18, 2024

Kültürün diğer milletlere aktarımında eğitim ve öğretim etkilidir. Eğitim ve öğretimde kısır metodu uygulanması kişiyi inancına duyduğu kutsallıktan dolayı etkilemektedir. Sonraki nesilleri de etkileyerek mevcut kültürü belli bir kalıp içinde şekillendirmektedir. Bu şekillendirme karşılıklı olup olumlu-olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin Türklerin sanat kültüründe Türk motiflerine İslâm inancıyla beraber yeni motifler eklenmiştir. Minyatürlerde Hz. Süleyman ve Hz. Davut ikonografisine sıklıkla rastlanmaktadır. Kaynaklarda Hz. Davut' tan sonra oğlu Hz. Süleyman hem kral hem peygamber olarak işlenmektedir. Hz. Süleyman ile ilgili sahneler çok zengin içeriklidir. Hayvanların dilini anlayabilen Hz. Süleyman'a aynı zamanda bütün alem tarafından saygı duyulmaktadır. Minyatürlerde genellikle kuşlar, Hüthüt, cinler, insanlar zengin şekilde işlenmiştir (And, 2020, ss. 172-174-175).⁹

Din ve kültürün olumlu etkileşiminin yanı sıra olumsuz etkileşimi de mevcuttur. Mesela Rönesans dönemi, Hristiyan Batı dünyasında, çatışmaların en şiddetli şekilde yaşandığı dönem olarak anılmaktadır. Zira Rönesans, Ortaçağ skolastik düşüncesine ve kilisenin otoritesine tepki olarak doğmuş, bunun yerine hür ve tenkitçi düşünce esas alınmıştır. Kopernikus, Kepler ve Galile yaptıkları bilimsel araştırmalar neticesinde, kilisenin de benimsediği Aristoteles-Batlamyus'un yer merkezli sistemi yerine, güneş merkezli sistemi savunmuşlardır. Dönemin Tanrı-âlem-insan anlayışı doğrultusunda insanın, âlemde bir 'değer' varlığı olarak görülmesi ve şayet Galile'nin neşrettiği bilgi kabul edilirse insanın bu konumunu kaybedeceği düşüncesinden hareket eden kilise, din adına, bu düşünceye şiddetli bir muhalefet göstermiştir. Daha sonra engizisyon mahkemesinde yargılanan Galile, ağır bir ceza ile karşılaşmaktan çekindiği için fikirlerinden vazgeçtiğini söylemek zorunda kalmıştır.¹⁰ Bu durum kültürün din üzerindeki olumsuz etkisi olarak yorumlanmıştır ki, sonraki yüzyıllarda Batı dünyasındaki gelişmeler göz önüne alınca bunun üzerinde ayrıca düşünülmeğe değer bir konu olduğu da açıktır. İslâm dininde ise Abese Suresini buna örnek verebiliriz. Arap toplumunda soyu güçlü olan güçlü sayılırdı. Efendimiz (sav) bundan etkilenmiş olacak ki "Ashaptan âmâ bir zat olan İbn Ümmü Mektûm bir gün Hz. Peygamber'e gelerek ondan ısrarla kendisini irşad etmesini istemişti. Resûl-i Ekrem o sırada müşriklerin ileri gelenlerinden bazılarının İslâm'ı tebliğle meşgul olduğundan kendisiyle ilgilenmemiş, hatta ondan yüz çevirmişti. Bunun üzerine Abese Sûresinin ilk âyetleri nâzil olmuş ve Hz. Peygamber'in bu davranışının Allah katında hoş karşılanmadığı bildirilmiştir."¹¹ Bu durum kültürün inanç üzerindeki olumsuz etkisi olarak düşünülebilir.

Dinin kültürel öğeler içerisinde çok yakın ilişkisi olduğu alanlardan biri, ahlâktır; onlar arasında sıkı bir bağ vardır. Çünkü insanların yeme-içmeleri, giyim kuşamları, ibadet ve dua şekilleri, olaylar karşısındaki tavır ve tepkileri üzerinde belirleyici olan en önemli etmen dindir. Helal ve haram olan şeyler din tarafından belirlendiği gibi, sosyal ve kültürel hayatla ilgili bazı davranışları onaylayıp, bazılarını onaylamayarak toplumun değer yargıları üzerinde belirleyici olmaktadır. Hatta evlenme ve boşanmanın şartlarını belirlemek suretiyle sosyal bir kurum olan aileye kadar kültürel hayatın her alanına nüfuz eder (Kılıç, 2013, 20). Bu nedenle bir Budist'in, iktisat, sanat, ahlâk vb. meselelerdeki tutumu, Müslüman veya Hristiyan'inkinden farklı olmaktadır (Freyer, 1964, 75). Örneğin, her din mensubu kendi kutsal kitabına ve inanç esaslarına göre hareket ettiğinden, Müslümanlar için kurban kesme ibadet hükmünde iken Budistler, yetkililerin vebaya önlem almak için hastalıklı hayvanların öldürülmesi gerektiği kararı verdiklerinde, bu karara "hiçbir canlı öldürülemez" düsturuyla karşı çıkmışlardır (Türkdoğan, 1977, 201). Maddi ve manevi ihtiyaçlarının olması ve bu ihtiyaçlarının karşılanmasının gerekliliği insanı, maddi ve manevi hayatı olan bir varlık yapmaktadır. İnsanın maddi hayatı, onun maddi obje ve süjelerle olan ilişkisinden teşekkül etmekte

⁹ Topal, Yağmur, "Geleneksel Türk Kültür ve İnanç Sisteminde Yer Alan Fantastik Figürlerin Çağdaş Türk Sanatına Yansıması", Yüksek Lisans Tezi, syf:64 2021

¹⁰ Tanrıverdi, Hasan (2018), "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), sf. 598

¹¹ Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 73

iken; manevi hayatı ise nihai gerçeklikle olan ilişkisi ve ahlâkî değer atfedilen fiillerinden meydana gelmektedir.

İşte insanın manevî hayatını belirleyen, fiillerini iyi-kötü, sevap-günah, güzel-çirkin olarak nitelenmesine yol açan büyük ölçüde dindir. Bu nedenle bir din mensubu için iyi ve ahlâkî olan bir fiil, başka bir din mensubu için gayri ahlâkî olabilmektedir. Bu tür farklılıkları ibadetten evliliğe kadar hayatın tüm alanlarında görmemiz mümkündür. Tüm bunlar, dinin kültürel hayat üzerindeki fonksiyonu gözler önüne sermektedir. Din, toplumu oluşturan bireylerin aynı düşünce ve hareketleri benimseyerek ortak değerler etrafında toplanmasını sağlamaktadır. Dinî bağların güçlülüğü nispetinde, toplumsal birlik ve bütünlük korunmaktadır. İnanç birliği olmadan, kültür itibariyle, insanları bir araya getirme çabaları boş bir uğraş olmaktan öteye geçmez. Buna göre, inanç birliğinden kaynaklanan ahenk, toplumu bir arada tutan temel bağdır (Eliot, 1981, 98 vd.). Ritüel ve ibadetler aynı değer ve düşüncelere sahip olma duygusunu canlı tutarak, “grup ruhu” bilinci oluşturur; toplumsal birliktelik ve dayanışmayı kuvvetlendirir (Güneş, 2014, 157-159; Freyer, 1964, 37).

Din-kültür ilişkisi tek taraflı değil, çift yönlüdür. Din bir taraftan inanç, ibadet, ahlâk esasları ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan hayat tarzı ile kültüre şekil verirken, diğer taraftan kültürün değer ve imkânlarına göre kendisine yaşam ve uygulama alanı bulmuştur. Yani dinî düşünce ve hayat, toplumun kültürel birikime göre şekil kazanmıştır. Din kurucularının ve mensuplarının zihniyetlerinin şekillenmesinde, toplumsal çevrenin rolü inkâr edilemez. İnsanların, içinde yaşadıkları kültürün düşünce yapısından ve geleneklerinden etkilenmemesi düşünülemez. Samî dinlerinde ay tanrısına verilen önem, doğal çevrenin dini düşünce üzerindeki etkisine örnek gösterilmektedir. Onlar, sıcaktan etkilenmek istemediklerinden, gece serinliğine kutsiyet atfetmişlerdir. Yine tarım toplumundan medeni topluma geçişte, önceki ritüel ve seremoniler yerini, yeni ritüel ve seremonilere bırakmıştır (Taplamacıoğlu, 1983, 93-96). Dolayısıyla dinî düşüncede yaşanan değişimler kültürel yapıda değişime yol açtığı gibi, kültürel yapıdaki değişimlerde dinî düşüncede değişime yol açmıştır (Akyüz vd., 2009,) Kültürel öğelerin, kutsal mabetlerin mimari yapıları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Toplumun bilgi birikiminden yaşanan bölgenin bitki örtüsüne, doğal kaynaklarından teknolojik aletlere kadar birçok kültürel öge, mabetlerin inşa ve mimarisinde etkili olmuştur. Belli bir coğrafya ve dönemde inşa edilen mabetle, başka bir coğrafya ve dönemde inşa edilen mabet farklı özellikler taşımaktadır. Örneğin Afrika cami mimarisi ile Türk cami mimarisi bir olmadığı gibi Selçuklu Cami mimarisi ile Osmanlı ve günümüz cami mimarisi arasında farklılıklar vardır. Karahanlılar döneminde camiler kerpiçten yapılırken daha sonraki dönemde tuğlanın ana malzeme olarak kullanılması, Osmanlılar döneminde taşın tercih edilmesi kültürün dinî kurumlar üzerindeki etkisini göstermektedir. Söz konusu durum, farklı kültürlerin giysi tercihlerinden yemek adaplarına, nişan ve düğün adetlerinden bayram seremonilerine kadar birçok konuda da kendisini göstermektedir.¹² Bu karşılıklı etkileşim, toplumu tolum yapar. Toplum var oldukça değişim ve etkileşim kaçınılmaz olacaktır.

¹² Tanrıverdi, Hasan, (2018), a.g.m., *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), sf. 599